

Madarász Imre

Akit nem lehet legyőzni

Ernest Hemingway: Az öreg halász és a tenger

Az öreg halász és a tenger (The Old Man and the Sea, 1952) Hemingway utolsó nagy műve. De talán helyesebb így fogalmazni: a végső. Mert ebben a hattýúdalban érte el írásművészete és életfilozófiája a végső letisztultságot, a tökéletességet. Linda Wagner-Martin életrajzában idéz egy leveléből: „Ezen a prózán dolgoztam egész életemben.” A kritika általában egyetért vele: „*Az öreg halász és a tenger* világában – írja Sükösd Mihály – minden a helyére kerül; minden egyszerű és természetes... Sejtteni lehetett már az ötvenes években, hogy *Az öreg halász és a tenger* az életmű koronája.” Már az 1954-es – kereken hatvan évvel ezelőtti! – Nobel-díj indoklása szerint is „elbeszélő művészetének csúcspontja *Az öreg halász és a tenger* című kisregény”.

Egészen konkrétan mi tisztul le itt véglegesen, mi egyszerűsödik tökéletességgé? A Hemingway-oeuvre örök és szétválaszthatatlan vezérmotívumainak – harc, siker, kudarc – művészi ábrázolása. Nem csupán szójátékkal élve: az életharc sikereinek és kudarcainak, illetve siker és kudarc örök küzdelmének narratív-szépprózai kifejezése. E „Leitmotívokat” már a regénycím is kifejezi. Hemingway legjelesebb alkotásainak többnyire jól választott címet. Jóllehet – mint olasz életrajzírója (és fordítója), Fernanda Pivano idézi, szintén egyik leveléből – az író tiltakozott a szimbolizmus „vádja” ellen („Nincs itt semmi szimbolizmus. A tenger az a tenger. Az öreg halász az az öreg halász. A fiú az a fiú, és a hal az a hal...”), olvasói, elemzői, értelmezői aligha állhatnak ellen a kísértésnek, hogy a két címszereplőben: az öregben (Ottlik Géza magyar fordításában az öreg halászbán) és a tengerben egy jelképrendszer két legfőbb elemét játsszák.

Az öreg halász, a kubai Santiago maga az örök Ember, aki egy élet harcait vívta és szenvedte meg, hordja súlyként a vállain, de fel nem adja továbbra sem. Jellemző rá, hogy lelki társa, egyetlen igaz barátja, egy fiatal ember, „a fiú”: öreg lelke mélyén még fel-fellobban a fiatalság tüze, az elbeszélés utolsó mondatában, miközben „a fiú virrasztja”, ő „oroszlánokról álmodik”. A tenger (az angol címben nagybetűvel) az az erő, őserő, őselem, sorsszimbólum, már-már sorsisten, amely, vagy inkább aki, megad neki mindent, majd elvesz tőle mindent. Hisz megmondta Hebbel: „az istenek úgy ajándékoznak, mint a gyermekek: amikor ahhoz van kedvük, visszavesznek mindent.” A tenger: az Élet. Az adomány a „nagy hal”, amelyet Santiago, bár „meg kell őt ölnie”, méltó ellenfélként tisztel, partnerként tegez, sőt többször is „testvérének” nevez. „Ő” a legnagyobb hal, „akit” valaha kifogott, ez

a legnagyobb siker, amit valaha elért. Egyes egyedül. („Végigpillantott a tengeren, és ráeszmélt, hogy milyen egyedül van.”) Ezért is oly büszke rá. A nemezis, a görög irodalomból ismert „istenek irigysége” (fthónosz tón theón) megtestesítői a cápák. Santiago a szó szoros értelmében éjjel-nappal a végsőig harcol ellenük, mégis úgy felfalják dicső zsákmányát, hogy csak a csontváza marad. De a „nagy, hosszú, fehér csontváz, hatalmas farkkal a végén” még a parton, az „ártól himbálgatva, emelgetve” is tündökletes fehérséggel, világítva-ragyogva hirdeti az öreg halász dicsőségét. Romjaiban is fenséges, akárcsak maga Santiago. Maradékában is emlékeztet a siker egykori teljességére, a néhai győzelem nagyságára.

Az irodalomtörténészek joggal hangsúlyozzák a hemingwayi individualizmust (Carlo Izzo, Tommaso Pisanti, Ország László), a Nobel-ítészek is kiemelték az írónak „az egyénért érzett természetes tiszteletét”. És azt is, hogy „a jó harcot vívó embert” ábrázolja így. Ez különbözteti meg Santiagót Melville *Moby Dick*-jének bosszúvágytól, gyűlölettől áthatott Ahab kapitányától, akivel gyakran összehasonlítják, főleg a vízi óriással, a tenger szörnyerőivel folytatott küzdelme okán.

A heroikus-öntudatos individualizmus („Én nem akármilyen öregember vagyok”) és a „heroikus pátosz” (Bollobás Enikő) a nagy romantika feltámasztásának, felújításának modernizálásának jelei. *Az öreg halász és a tenger* nem könnyen címkézhető, bajosan beskatulyázható remeklés. A „realizmus” hivatalos-irodalomtudományos országglása idején is kénytelen volt fel- és beismerni Egri Péter: „Santiago rendkívüli ember rendkívüli helyzetben.” A romantika törekedett ilyen emberábrázolásra. Viszont klasszikus – nem annyira a klasszicizmus értelmében és normáit követő, mint inkább az ókori példákhoz méltó – hogy a „mitikus történet” (Richard Ruland–Malcolm Bradbury) maga is mítoszteremtőnek bizonyult, amire csak a legnagyobb remekművek képesek. A tenger végtelenjében magányos hősként a természet végtelen erőivel és sorssal szemben fenségesen küzdő öreg halász a huszadik századi világirodalom egyik legnagyobb jellegadó, egyik meghatározó eleven jelképe lett, szentenciája pedig a világirodalmi szállóigék egyike, szinte a közmondások népszerűségével bíró: „De hát az ember nem arra született, hogy legyőzzék – mondta. – Az embert el lehet pusztítani, de nem lehet legyőzni.” Az a filológiai tény, hogy e „szárnyas szavak” egy bekezdéssel követik a szerencse forgandóságáról szóló, újfent antik és reneszánsz emlékeket is ébresztő gondolatot („Túl szép volna, ha kitarzott volna a szerencsém”) a nagy kisregény lényegi mondandóját, végső erkölcsi üzenetét fűzik és sűrítik össze életbölcseleti summázattá.